

Ірина Тюрменко

Славістичні студії Івана Огієнка

У статті розглядаються структурні елементи славістичних студій Івана Огієнка та його внесок у розвиток слов'янознавства. Учений визначив роль і місце українського компоненту на східнослов'янському культурному просторі та основні тенденції культурних взаємин між східнослов'янськими народами.

In the article the structural elements of Slavonic Studies of Ivan Ogienko as well as his contribution to the development of this Research Field are analyzed. The scientist had defined the role and place of the Ukrainian component in the East-Slavic cultural space and the main tendencies of cultural interrelation between the Slavic nations.

З XIX ст. розпочинаються системні дослідження з історії, етнографії, етнології слов'янських народів, які з часом вилилися у потужний науковий напрям, що поєднав творчі зусилля учених з багатьох країн світу, – славістку. Слов'янознавство захопило й Івана Огієнка – ученого, державного, релігійного, громадського діяча, перекладача Біблії українською мовою, філософа та поета. Інтерес до славістики з'явився у нього ще під час навчання в університеті Св. Володимира під впливом потужного інтелектуального впливу академіка В. Перетца, який зумів об'єднати та виховати плеяду талановитої молоді під гаслом вивчення національного надбання. Захоплення минувиною слов'янських народів, особливо її культурною компонентою, спонукало ученого разом з Я. Рудницьким долучитися до відкриття славістичних студій в університеті Манітоба у канадському Вінніпезі.

Славістику учений розглядав досить широко, не обмежуючись кирило-мефодіаною, з якої, як правило, починає кожний учений-славіст. У слов'янознавстві дослідник виділив декілька вагомих наукових напрямків: перш за все, – це кирило-мефодіана, дослідження якої принесло І. Огієнку світове визнання; по-друге, це – осмислення процесу взаємодії східнослов'янських етнокультур; і нарешті – вивчення українського історико-культурного типу у його різних проявах: історії, культури, мові, традиціях, ментальності, віруваннях тощо. Славістичні студії Івана Огієнка у їх тривимірному просторі дають відповідь на питання про роль і місце українського народу у слов'янському світі. У науковій літературі ця проблема не знайшла свого синтезованого викладу.

Провідною у славістиці є кирило-мефодіївська тема. Виділивши її складову – кирилівську палеографію та походження слов'янської писемності – І. Огієнко присвятив їй вивченню багато років поспіль. Період інтенсивної розробки припав на другу половину 1920-х – 1930-ті роки. Саме тоді з'явилися такі ґрунтовні праці, як «Костянтин і Мефодій», «Пам'ятки старослов'янської мови X–XI вв.», «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян», «Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р.» та ін. [2, 3, 4].

З метою ґрунтовного вивчення кирилівських пам'яток, І. Огієнко розробив методологію їх дослідження. Вона стосувалася складових атрибутів рукопису: від його палеографічного опису, аналізу мови та правопису до загальних відомостей про джерело (склад, розміри, техніку письма, автора, час написання, стан збереженості, правила видання тощо). Свою концепцію джерелознавчого аналізу кирилівських пам'яток учений виклав у спеціальному дослідженні: «Програм опису кирилівських рукописів» [7, арк. 43]. На той час системи опису рукописів вироблено не було, тому цю працю можна вважати першим кроком на шляху наукового дослідження кирилівської палеографії.

Підсумок досліджень І. Огієнка стосовно початків слов'янської писемності можна звести до наступних положень:

– писемність у слов'ян виникла ще з дохристиянських часів і існувала паралельно у декількох формах: письма «домашнього» чи місцевого у вигляді «черт і різів» і письма «протокириличного», яке почало формуватися під впливом християнства не пізніше VII ст. через застосування грецького унціалу до слов'янських потреб.

У західних слов'ян відповідно поширювався латинський алфавіт. Названі системи письма були неупорядкованими і несталими;

– східні слов'яни, зазначав учений, не були винятком з цього культурного процесу. Доказом наявності писемності у східних слов'ян до офіційного прийняття християнства та створення абетки Костянтином стали «руські» переклади богослужбових книг, які знайшов Костянтин у Херсонесі у 860–861 р., а також свідчення різних джерел кінця IX–XII ст.;

– в середині IX ст. кияни, на думку ученого, мали вже свою азбуку, яка являла собою початкову кирилицю, на якій і були зроблені богослужбові переклади ще до Костянтина;

– складаючи свою абетку, Костянтин брав до уваги «руські» переклади св. Письма, які, ймовірно, послужили джерелом при створенні ним глаголиці. Зокрема, походження літери [щ] учений виводив «з староруської мови»;

– глаголиця, згідно з еволюційною теорією ученого, була створена Костянтином раніше за кирилицю, а сам болгарський місіонер упорядкував те, що до нього вже існувало в нерозвиненій формі, а саме пристосував механізм передачі слов'янських букв відповідно до слов'янських звуків на грецькій основі, тобто створив упорядковане письмо;

– протокирилиця, доводив учений, почала розвиватися із грецького уставного письма з VII ст., а на упорядковане письмо її було перероблено за час правління болгарського царя Сімеона болгарськими письменниками та учнями Кирила і Мефодія;

– І. Огієнко підкреслював, що в західних землях ширшого розповсюдження набула глаголиця, а в східних – кирилиця, що відповідало культурним та релігійним традиціям цих територій. Деякий час дві абетки існували паралельно, про що свідчать глаголицькі записи в кирилівських текстах, які знайдено в географічному діапазоні слов'янських земель і східнослов'янських зокрема [9]. Слід зазначити, що результати досліджень І. Огієнка були новаторськими не лише з огляду на тогочасний розвиток кирило-мефодіївської проблематики. Вони не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Кирило-мефодіївська ідея як ідея глибоко національна отримала в науковій, релігійній, державній діяльності Івана Огієнка свого палкого прихильника і невтомного працівника на ниві всеслов'янського культурно-духовного відродження. Вивчення кирило-мефодіївської проблематики упевнило вченого у думці, що схід-

нослов'янські народи зробили свій внесок у розвиток європейської культури, свідченням чого є розквіт писемності, архітектури, літератури, наукових знань вже з часів Київської Русі.

Водночас надзвичайно вразливою у східнослов'янській славистиці була (та й залишається сьогодні) проблема «спільної культурної спадщини», стрижнем якої є перетягування здобутків кожного зі східнослов'янських народів на себе. Звісно, що ученого найбільше цікавила українська складова цього процесу. Саме тому центральне місце у проблемі культурних взаємовідносин східних слов'ян І. Огієнко відводив вивченню української культури та її ролі в становленні і розвитку східнослов'янського культурного простору.

Важливим у розумінні поглядів І. Огієнка на українсько-російську культурну взаємодію є «Українська культура», що вийшла друком у 1918 р. Саме ця праця започаткувала довготривалу дискусію щодо пріоритетного внеску сусідніх народів у скарбницю східнослов'янських культурних надбань. Продовживши дослідження акад. В. Перетця, присвячені впливу української культури на російську, І. Огієнко розробив нову методологію пошукувань в українській культурі, яка дозволила відокремити українську культуру від російської шляхом обґрунтування її власного і самодостатнього розвитку з глибокої давнини.

Однак, на відміну від В. Перетця [6, с. 1], І. Огієнко визначив початок впливу не з XVII ст., як того дотримувався його учитель, а з XVI ст. Проте з часом І. Огієнко дійшов висновку про хронологічну віддаленість українського культурного впливу, який сягав ще часів Київської Русі. Він підкреслював, що Київ був не лише політичним центром, а й «матір'ю культури для всіх східнослов'янських земель». Учений вважав, що вплив української культури на російську розпочався безпосередньо з XII ст. Саме тоді Мономаховичи, засівши у Володимиро-Суздальському князівстві, почали «обома руками переносити київську культуру на північ... По всіх закутках Русі починає творитися нова місцева культура, що з бігом часу сильно зростає на старій київській основі» [1, с. 7.]. Він, зокрема, зауважував, що культура північного сходу, створена на київській основі, перебувала у тісному генетичному зв'язку зі своєю прабатьківщиною, а піїтизм до Києва завжди підігрівався високою патріотичною ідеологією таких українських творів, як «Слово о полку Ігоревім», Галицько-Волинський Літопис та ін. Отже, київська культура стала тим стрижнем, навколо якого нарошувались та зростали

суто місцеві національні елементи на усьому східнослов'янському просторі [1, с. 6, 7].

Другий етап впливу української культури на російську розпочався у XV ст. Але вже в XVII ст., за твердженням І. Огієнка, цей «вплив широкою річкою покотився на Москву» [8, с. 75], набув масовості та масштабності. Означений процес відбив загальну закономірність культурного розвитку: «народ з більшою культурою, з більшою освітою завжди впливає на свого сусіда, а сусіда переймає все краще» [8, с. 67]. Саме тому українська культура, що за часів середньовіччя значно перевищувала культуру московську, вплинула на всі сфери суспільного життя росіян.

І. Огієнко визначив напрям, через який йшло формування російської культури: Захід–Україна–Росія. Саме таким шляхом йшли на північний схід впливи як західної культури, так і здобутки українців. «Українці принесли з собою свою велику культуру, і вплив їхній одбився на Москві на всьому житті». Вчений наводив численні приклади такого впливу в різних галузях суспільного життя: освіті, побуті, одязі, книгодрукуванні, музиці, праві, літературі, мистецтві, будівництві, хлібопекарській справі і навіть мові.

І. Огієнко встановив, що з XVIII ст. починають діяти дві протилежні тенденції в розвитку національної культури: одна спрямована на широке використання українського інтелектуально-духовного потенціалу, а інша – на гальмування її культурного розвитку через систему імперських заборон. Вчений справедливо вважав, що переманювання найкращих інтелектуальних сил до Росії призвело до оголення української культури. Наслідком дії обох тенденцій стало її знекровлення, вичерпання та виснаження її творчих сил.

Аналіз творчого доробку І. Огієнка показав, що вчений не заперечував зворотного впливу російської культури на українську. Він правомірно вважав, що цей процес розпочався пізніше, вже з XIX ст., але мав, здебільшого, негативні наслідки [8, с. 205]. Однак, зауважимо, що вчений в жодному разі не відкидав і не заперечував впливу російських гуманістичних та демократичних ідей на розвиток української культури і тих позитивних українсько-російських стосунків, які існували з-поміж діячами культури. Але він не приймав практики імперського, цілеспрямованого руйнування української культури як засобу боротьби з прагненням українців до незалежності [8, с. 228]. Наслідки заборон, писав І. Огієнко, відбилися, насамперед, на викривленні національної сві-

домості, що виявилася у проявах почуття меншовартості. Однак, незважаючи на домінування гальмівних тенденцій в українському культурному просторі, вчений констатував її невпинний розвій. «Ми ніколи не спинялися в своїй культурній роботі, а все прямували вперед і вперед...», утворивши «свою велику культуру» [8, с. 263–364].

І. Огієнко відстоював рівноправність слов'янських народів та їхніх культур, розглядаючи культуру як інтегроване явище, яке формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм. Водночас, досліджуючи східнослов'янські пам'ятки, він зіткнувся з відсутністю чіткої системи їх ідентифікації. Тому учений запропонував методикку визначення національних пам'яток, яку виклав у праці «Розмежування пам'яток українських від білоруських» (1932). І. Огієнко вважав, що головними ознаками атрибуції має стати мова, якою написаний твір та національність автора. На якій би території пам'ятка не була створена, вона лишається пам'яткою тієї нації, до якої належав її автор. У випадку проживання автора на пограничній території учений брав до уваги мовний чинник. Саме тому, І. Огієнко глибоко вивчав розвиток «руського койне» у литовсько-руській державі XIV–XV ст. Зокрема, учений встановив перевагу українського мовного елемента у тогочасному «койне», що полегшувало практику розмежування українських пам'яток від білоруських. Разом з тим, учений-славист високо оцінив значний внесок білоруського народу у розвиток книгодрукування. Він стверджував, що кожний із східнослов'янських народів виробив власну культурну традицію.

Отже, І. Огієнко розглядав взаємовплив східнослов'янських культур, перш за все, через українсько-російські культурні взаємини, які визначалися протилежними тенденціями: динамізмом і протистоянням. Разом з тим навіть за несприятливих умов втрати державності, українська культура змогла сформувати свою інфраструктуру, створити власний культурний простір, закарбувавши специфічні риси національної ментальності в різних жанрах мистецтва: літературі, музиці, образотворчому мистецтві, архітектурі, кіно, скульптурі, театрі тощо. І. Огієнко доводив, українська культура стала тим культурогеном, що почав формувати творчий потенціал східнослов'янських народів починаючи з XII ст., а у XVII–XVIII ст. цей вплив набув масовості та потужності.

Застосування системного підходу до вивчення культурних явищ дало І. Огієнку ключ до розуміння закономірностей розвитку національної

культури як культурно-історичного типу. Слідом за М. Данилевським, який описав риси російського культурно-історичного типу, І. Огієнко визначив основи формування культурно-історичного типу загалом, і українського зокрема. За провідну ознаку культурної ідентичності І. Огієнко прийняв мову, яка є не лише умовою життєдіяльності народу, а й його трансформації в націю [3, с. 11, 15]. Саме мову учений вважав основою формування національної ментальності та духовності.

Отже, славістика не зводилась І. Огієнком лише до кирило-мефодіани. Наріжною ідею його славістичних студій стало визначення ролі і місця української культури у східнослов'янській культурній традиції. Учений довів, що український народ створив самодостатню, оригінальну і розвинену культуру – еквівалент духовності її народу та основу державності.

1. *Іларіон Митр.* (проф. д-р Іван Огієнко). Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію / Митр. Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). – Вінніпег: Накладом ВУАН, 1951. – 40 с. 2. *Огієнко І.* Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. У 2-х томах / І. Огієнко. – Вінніпег: Товариство «Волинь», 1970. – Т. 1. – 328 с.; Т. 2. – 400 с. 3. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів: Українська академія друкарства, вид-во «Фенікс», при сприянні фонду «Відродження», 1995. – 46 с. 4. *Огієнко І.* Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян / І. Огієнко. – Жовква: Друкарня оо. Василян, 1933. – 387 с. 5. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р. У 2-х томах / І. Огієнко. – Варшава: Друкарня Синодальна, 1930. – Т. 1. – 520с.; Т. 2. – 192 с. 6. *Перетц В.* К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете / В. Перетц // От голоски жизни. – 1906. – № 122. – 1(14 июня). – С. 1. 7. *Огієнко І.* Програма опису кирилівських рукописів / І. Огієнко // Центральний Державний історичний архів, м. Львів. – Ф. 362, оп. 1, спр. 1224. 8. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Абрис, 1991. – 272 с. 9. *Тюрменко І.* Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики / І. Тюрменко // Проблеми слов'язознавства. – № 50. – 1999. – С. 36–45.